

Robert Hasselbusch

Historia medycyny na konferencji w Hamburgu (12–14 lipca 2017 roku)

Niepodległość i Pamięć 24/4 (60), 353-360

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Robert Hasselbusch

Muzeum Więzienia Pawiak

Historia medycyny na konferencji w Hamburgu (12–14 lipca 2017 roku)

Lekarze na Pawiaku, rola pawiackiego personelu medycznego czy funkcjonowanie szpitali na terenie kompleksu więziennego w latach 1939–1944 to zagadnienia, które obecnie stanowią główne zainteresowania badawcze autora niniejszej relacji. Temat z zakresu historii medycyny obecny jest w działaniach Muzeum Więzienia Pawiak – oddziału Muzeum Niepodległości już od dłuższego czasu. W 2015 roku została wydana książka zatytułowana „*Taniec wśród mieczów*”. *Polski personel medyczny na Pawiaku w okresie okupacji niemieckiej 1939–1944*. Publikację wyróżniono nagrodą KLIO w kategorii varsaviana. Praca stanowiła swoistą zapowiedź wystawy czasowej pod tym samym tytułem, która w roku ubiegłym była prezentowana w siedzibie muzeum. Obecnie ekspozycja jest udostępniana w różnych ośrodkach w całej Polsce.

W związku z powyższymi zainteresowaniami autor niniejszej relacji uczestniczył w XVI Niemiecko-Polskiej Konferencji Historii Medycyny w Hamburgu. Jej temat przewodni brzmiał: „Historyczne aspekty opieki zdrowotnej i zapobiegania chorobom w Niemczech i Polsce”. Spotkanie odbyło się w dniach 12–14 lipca 2017 roku w budynku im. Fritza Schumachera na terenie Kliniki Uniwersyteckiej w hamburskiej dzielnicy Eppendorf (Universitätsklinikum Hamburg-Eppendorf).

Konferencja została zorganizowana przez Polsko-Niemieckie Towarzystwo Historii Medycyny (Deutsch-Polnische Gesellschaft für Geschichte der Medizin). Otwarcie nastąpiło w środę 12 lipca, kiedy to uczestników i gości przywitał między innymi Dyrektor Muzeum Historii Medycyny prof. Philipp Osten. Zwierzchnik muzealnej placówki przybliżył dzieje gmachu wzniesionego w 1926 roku, na terenie którego miały być prowadzone obrady. Budynek został zaprojektowany przez Fritza Schumachera, architekta szczególnie

zasłużonego dla Hamburga, i obecnie nosi jego imię. Na przestrzeni lat był wykorzystywany przez różne zakłady medyczne, między innymi przez Instytut Patologii. W 2010 roku zostało w nim otwarte Muzeum Historii Medycyny. Zwiedzanie, w ramach powitania, dwóch zrekonstruowanych sal sekcyjnych z początków XX wieku stanowiło dla gości preludium wrażeń, jakie czekały następnego dnia przy okazji oprowadzania po reszcie muzealnej ekspozycji.

Konferencja została podzielona przez organizatorów na cztery panele tematyczne, w ramach których miały miejsce określone prelekcje. Wystąpienia trwały po 20 minut i odbywały się w językach angielskim, niemieckim i polskim. Niniejsza relacja w sposób wybiórczy i subiektywny przedstawi w ogólnym zarysie przebieg spotkania w Hamburgu oraz niektóre zagadnienia poruszane przez poszczególnych uczestników konferencji. Podobnie jak w przypadku poprzednich edycji planowana jest publikacja pokonferencyjna, gdzie będzie można bliżej zapoznać się z konkretnymi wystąpieniami.

W czwartek rano, 13 lipca rozpoczął się pierwszy z bloków tematycznych zatytułowany „Rola szkoły i edukacji zdrowotnej”. W jego ramach miały miejsce dwa wystąpienia: dr Joanny Nieznanowskiej oraz dr Joanny Lusek. Pierwsza z wymienionych, reprezentująca Pomorski Uniwersytet Medyczny w Szczecinie (PUM), wygłosiła referat zatytułowany *Promocja zdrowia i zapobieganie chorobom w Gimnazjum Carolinum w Szczecinie pod koniec XVII wieku*. Prelekcja dotyczyła okresu, gdy gród Gryfa znajdował się pod panowaniem szwedzkim. Wiązało się to między innymi z przekształceniem Szczecińskiego Pedagogium w Gimnazjum Karolińskie. Naukowiec z PUM przybliżyła okoliczności towarzyszące tej zmianie, kładąc szczególny nacisk na ukazanie roli profesorów medycyny w ramach nowo powołanej szkoły. Ich obowiązki, ujmując rzecz ogólnie, polegały nie na uczeniu, tylko na dbaniu o zdrowie uczniów. Doktor Nieznanowska przedstawiła jednego z profesorów, Johanna Zandera, do którego zadań należało przykładowo udzielanie podopiecznym rad w kwestiach zdrowotnych, świadczenie im bezpłatnej opieki zdrowotnej i prowadzenie dla nich ćwiczeń fizycznych.

Drugie wystąpienie, w ramach opisywanego panelu, było zatytułowane *Pomiędzy higieną szkolną i praktyką lekarską: zadania lekarza szkolnego w Prusach w pierwszej połowie XX wieku*. Doktor Lusek, naukowiec reprezentująca Muzeum Górnośląskie w Bytomiu, poruszyła podczas swojej prelekcji zagadnienia, takie jak: zależności między lekarzem powiatowym a szkolnym, zadania tego drugiego w związku z pełnioną pracą, z uwzględnieniem posady w szkole zawodowej, oraz obowiązki placówek oświatowych

w ramach szkolnej opieki zdrowotnej. Jeden z wniosków, który przedstawiła śląska badaczka, jest taki, że po powołaniu lekarzy w niemieckich szkołach zajmowali się oni nie tylko leczeniem, ale również sprawowali funkcję swego rodzaju kontrolera BHP.

Kolejny panel tematyczny został zatytułowany „Epidemie – Profilaktyka – Zapobieganie”. W jego ramach miało miejsce między innymi wystąpienie poświęcone zwalczaniu epidemii tyfusu w więzieniu na Pawiaku, ze szczególnym uwzględnieniem lat 1939–1944. Prelekcja w języku angielskim została przygotowana wspólnie przez historyk medycyny dr Marię Ciesielską z Wydziału Lekarskiego Uczelni Łazarzkiego oraz autora niniejszej relacji. Oboje badacze współpracowali już wcześniej, między innymi przy realizacji wspomnianych powyżej publikacji i wystawy „*Taniec wśród mieczów*”. *Polski personel medyczny na Pawiaku w okresie okupacji niemieckiej 1939–1944*. Pierwsza część wystąpienia, którą przygotowała dr Ciesielska, przybliżyła charakterystykę duru plamistego jako choroby, czyli między innymi towarzyszące jej objawy i sposoby zakażenia. Ponadto omówione zostały wcześniejsze przypadki występowania tyfusu na Pawiaku, tzn. w XIX wieku, kiedy był on więzieniem rosyjskim, przy tym scharakteryzowano ówczesną pawiacką opiekę medyczną, przede wszystkim pod kątem postępowania z osobami zakaźnie chorymi.

Dur plamisty pojawił się na terenie kompleksu więziennego także w latach okupacji niemieckiej i funkcjonowania *Gefängnis der Sicherheitspolizei Dzielnastrasse 24/26*. Ta część wystąpienia została przygotowana przez autora niniejszej relacji. W latach 1939–1944 tyfus pojawiał się w różnych częściach kompleksu więziennego. Zależało to w głównej mierze od tego, gdzie trafił więzień zarażony tą chorobą. W celu zapobiegania rozprzestrzeniania się duru plamistego zostały powołane kolumny sanitarne. Wystąpienie pokazało jak funkcjonowały wspomniane komórki oraz jakie procedury były stosowane przez pawiacki personel medyczny w przypadku stwierdzenia choroby. Dzięki zastosowaniu odpowiednich środków udało się w takim zakresie zminimalizować zagrożenie tyfusem, że zadecydowano o jego wykorzystaniu w działalności konspiracyjnej. W dalszej części prelekcji można się było dowiedzieć jak choroba służyła do dezorganizowania pracy gestapo, ponadto kiedy miała miejsce i jak wyglądała tzw. Akcja Tyfusu, która polegała na organizowaniu ucieczek z więzienia. W oparciu o dane archiwalne została podana orientacyjna liczba objętych nią więźniów.

Warto nadmienić, że całości prelekcji towarzyszyła multimedialna prezentacja, powstała w oparciu przede wszystkim o materiał ikonograficzny

znajdujący się w Archiwum Muzeum Więzienia Pawiak. W związku z tym wystąpienie stanowiło świetną okazję do promocji instytucji i jej zbiorów. Niektórzy z obecnych zadeklarowali chęć zwiedzenia muzeum przy okazji następnej wizyty w Warszawie.

Następne wystąpienie, autorstwa lekarza Lesława Portasa było zatytułowane *Rozwój profilaktyki tężca*. Chirurg z Rzeszowa przedstawił między innymi charakterystykę choroby, w tym nakreślił miejsca jej występowania, sposoby przenoszenia i towarzyszące objawy. Prelekcja przybliżyła również okoliczności odkrycia tężca. Lekarzem, który tego dokonał był niemiecki internista żydowskiego pochodzenia Arthur Nicolaier. Innym poruszonym aspektem była kwestia zwalczania tej choroby. Na tym polu szczególnie zasłużył się Adolf Behring, który przyczynił się do wytworzenia szczepionki przeciw tężcowej. Prelegent zwrócił uwagę na fakt, że zasługi tego immunologa dla rozwoju nauki i ratowania ludzkiego życia były tak duże, że jego imię nosi najwyższa nagroda przyznawana w Niemczech w dziedzinie medycyny.

Opisywany panel tematyczny zakończyła prelekcja pt. *Walka z polio w powojennej Polsce* autorstwa Piotra Skalskiego, pracownika naukowego Uniwersytetu Medycznego im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu. Prelegent przybliżył okoliczności wybuchu epidemii tego wirusa w Polsce w 1951 roku. Polio wywołuje chorobę Heinego-Medina. W dalszej części zostały omówione sposoby zwalczania tego wirusa. W tym aspekcie badacz zwrócił uwagę na bardzo istotny fakt, że wśród wynalazców szczepionki przeciwko temu wirusowi był Polak Hilary Koprowski, obok niego również Amerykanin Albert Sabin został odkrywcą medykamentu służącego do zwalczania polio. Jak mogliśmy się dowiedzieć, pierwsze masowe szczepienia przeciwko polio miały miejsce w Stanach Zjednoczonych w 1954 roku, a ostatnie przypadki tej choroby w Polsce odnotowano w latach 80. XX wieku.

Zakończenie wystąpień w ramach drugiego dnia konferencji nie oznaczało jednak końca wydarzeń przewidzianych programem. Po przerwie obiadowej odbyło się zwiedzanie wystawy Muzeum Historii Medycyny, po której oprowadzał jego dyrektor prof. Philipp Osten. Niniejsza relacja skupi się jedynie na niektórych aspektach ekspozycji stałej zatytułowanej „Powstanie nowoczesnej medycyny”. Imponujące wrażenie wywołują z jednej strony bogate zbiory zgromadzone na miejscu, z drugiej natomiast różnorodne metody ich prezentacji. Autor niniejszej relacji mógł przyjrzeć się ekspozycji zarówno z pozycji historyka, jak i muzealnika. Na miejscu znajdują się obiekty obrazujące daleką przeszłość, jak chociażby współczesna

rekonstrukcja przełomowego dla nauki mikroskopu zbudowanego w XVII wieku przez Antoniego van Leeuwenhoeka, ale są również eksponaty całkiem nowoczesne jak przykładowo komputer-symulator z programem szkoleniowym do przeprowadzania operacji oka. W muzeum wykorzystano różne formy ekspozycyjne. Są to zarówno sposoby tradycyjne, czyli między innymi rozmaity materiał ikonograficzny, taki jak np. fotografie, plakaty, rysunki i mapy. Ponadto jest prezentacja obiektów w gablotach bądź ich zobrazowanie przy pomocy modeli. Obok metod tradycyjnych wykorzystano również nowoczesne środki przekazu, takie jak sekwencje audiowizualne udostępniane przy pomocy monitora i głośników. Uwagę autora niniejszej relacji zwrócił na przykład film obrazujący eksperyment dotyczący zdiagnozowania cukrzycy u potencjalnego chorego. Krótki obraz odtwarzany na ekspozycji przedstawia dwa pojemniki z moczem. Wokół nich poruszają się mrówki, które z łatwością dostają się do środka i piją obie substancje. Po krótkim czasie insekty gromadzą się jedynie przy pojemniku z moczem osoby chorej na cukrzycę. Jak można się dowiedzieć z ekspozycji taki, chce się rzec oryginalny, sposób diagnozowania tej choroby znany był już w starożytnych Indiach 3 500 lat temu. Wśród wielu wartych obejrzenia eksponatów szczególne wrażenie robi duża kolekcja mikroskopów, która ukazuje początki, rozwój i zastosowanie tego instrumentu w medycynie. Trudno nie zauważyć również zbioru fantomów, zwanych także mularzami – *moulage*, czyli woskowych modeli części ciała obrazujących różne objawy syfilisu.

We fragmencie ekspozycji poświęconym II wojnie światowej możemy zobaczyć między innymi stół operacyjny będący na wyposażeniu lazaretów wojskowych i podręczną walizkę z przyrządami chirurgicznymi, taką jaka była używana na froncie przez lekarzy Wehrmachtu. Obok wystawy stałej uczestnicy konferencji mogli obejrzyć także ekspozycję czasową zatytułowaną „Połknięte i wystawione”, która stanowi kolekcję drobnych przedmiotów wydobytych z uszu, nosa i gardła.

Ostatniego dnia konferencji, w piątek 14 lipca, odbyły się dwa panele tematyczne zatytułowane kolejno: „Czasy współczesne: industrializacja i publiczne życie zdrowotne” oraz „Prewencja w psychiatrii, psychologii i etyce medycyny”. W ramach pierwszego ze wspomnianych bloków głos zabrał dr Kamil Śmiechowski. Historyk z Uniwersytetu Łódzkiego wygłosił referat pt. *Zachodnie wzorce, wschodnia rzeczywistość: urbanizacja, warunki higieniczne i program opieki zdrowotnej w Królestwie Polskim na początku XX wieku*. Swoje wystąpienie badacz rozpoczął od przedstawienia

sytuacji, jaka zapanowała nad Wisłą po powstaniu styczniowym. W rozważaniach oparł się między innymi na przykładzie dwóch ośrodków miejskich: Łodzi i Warszawy. Przybliżył postaci dwóm prezydentów wspomnianych miast, czyli Władysława Pieńkowskiego i Sokratesa Starynkiewicza. Omawiając ówczesne problemy miejskiej opieki zdrowotnej zwrócił uwagę chociażby na ciężką sytuację łódzkich szpitali, gdzie brakowało lekarzy do opieki nad dużą ilością pacjentów. W innym miejscu prelekcji wskazał, że wraz z postępem industrializacji rosło również znaczenie i rola medycyny w społeczeństwie. Jak można się było dowiedzieć, zdawali sobie z tego sprawę również władarze ośrodków miejskich, którzy mając na uwadze wzorce zachodnioeuropejskie dostrzegali kwestię stale ewoluujących potrzeb miejskich w takich dziedzinach, jak opieka zdrowotna czy edukacja.

Drugie wystąpienie w ramach opisywanego panelu wygłosił Henrik Essler, pracownik Muzeum Historii Medycyny, który przedstawił temat: „*Obsceniczne i nieprzyzwoite figury*”: *ciekawość, polityka zdrowotna i edukacja na 19- i 20-wiecznych wystawach*. Prelekcja dotyczyła wspomnianych już wcześniej woskowych modeli części ciała, tzw. fantomów – *moulage*. Z wykładu niemieckiego badacza można się było dowiedzieć, że pierwsze wystawy tego typu obiektów dla szerszego grona odbiorców miały miejsce na początku XX wieku. Inny wątek wystąpienia dotyczył z kolei emocji, które towarzyszyły pojawieniu się *moulage* w sferze publicznej. Wśród tych były także zgorszenie i sprzeciw ze względu na prezentowaną na modelach erotykę. Przez fakt, że fantomy przedstawiały części ciała z objawami chorobowymi, na co zwrócił uwagę prelegent, zapisały się w historii medycyny jako jedna z form przekazywania i propagowania wiedzy o różnych dolegliwościach.

Ostatni panel tematyczny zapoczątkowała prelekcja Darii Domarańczyk zatytułowana *Początki psychologii na ziemiach polskich na przełomie XIX i XX wieku*. Badaczka z Uniwersytetu Łódzkiego przybliżyła sylwetki najważniejszych osób, które przyczyniły się do rozwoju psychologii w Polsce. Wśród przedstawionych postaci znalazł się między innymi Julian Ochorowicz, twórca polskiej psychologii naukowej oraz badacz hipnozy i medium. W dalszej części wystąpienia zostali także wspomniani Władysław Heinrich i Kazimierz Twardowski. Pierwszy z wymienionych to pionier psychologii eksperymentalnej, który założył na Uniwersytecie Jagiellońskim pierwsze laboratorium psychologiczne. Z kolei drugi to współtwórca Polskiego Towarzystwa Filozoficznego. Ponadto zostały zaprezentowane sylwetki Heleny Deutsch oraz Ludwika Jekelsa, którzy położyli podwaliny pod rozwój psychoanalizy na ziemiach polskich.

Po Darii Domarańczyk głos zabrała Felicitas Söhner, historyk medycyny z Düsseldorfu, która zaprezentowała badania na temat *Koncepcje społeczno-psychiatryczne w Bawarii i na Śląsku – pozainstytucjonalna prewencja i opieka na progu XX wieku*. Niemiecka badaczka na przykładzie dwóch miejscowości, bawarskiego Kaufbeuren i dolnośląskiego Bolesławca, omówiła rozwój koncepcji polegającej na leczeniu pacjentów chorych psychicznie poza państwowymi zakładami zamkniętymi. Polegało to na tym, że poprzez umieszczenie wśród wyrażających chęć opieki rodzin i zapewnienie pracy starano się takie osoby wdrożyć do życia w społeczeństwie. W Niemczech twórcą i propagatorem tego modelu leczenia, tzw. opieki otwartej, był psychiatra Gustaw Kolb.

Prelekcja dr Justyny Czekajewskiej z Uniwersytetu Medycznego im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu była ostatnim wystąpieniem opisywanego bloku tematycznego i całej konferencji. Naukowiec przygotowała referat pt. *Etyczne aspekty klauzuli sumienia w polskim prawie medycznym*. Prelekcja przybliżyła między innymi zapisy prawne dotyczące zagadnienia klauzuli sumienia oraz przykładowe interpretacje obowiązujących przepisów ze strony wybranych przedstawicieli środowiska prawniczego. W przeszłości kwestia ta wywoływała na forum publicznym zwykle gorące dyskusje. Prelegentka zwróciła uwagę, że różnorodność opinii może wynikać chociażby z faktu zbyt ogólnych przepisów prawnych.

Konferencja w Hamburgu stanowiła forum do spotkania z badaczami reprezentującymi rozmaite instytucje z Polski i Niemiec. Była świetną okazją do zapoznania się z różnorodnymi tematami z zakresu historii medycyny oraz do wymiany spostrzeżeń w tej przestrzeni badań naukowych. Z perspektywy autora niniejszej relacji i jego zainteresowań związanych z losami lekarzy na Pawiaku powinno to być pomocne dla dalszych prac nad wskazanym zagadnieniem. Udział w hamburskiej konferencji dał nie tylko możliwość przybliżenia fragmentu dziejów dawnego warszawskiego więzienia i losów związanych z nim ludzi, ale był również sposobnością do ukazania funkcjonowania upamiętniającej to miejsce placówki muzealnej. Co równie istotne, ważnym punktem spotkania było zwiedzanie ekspozycji Muzeum Historii Medycyny. Uczestnikom spotkania, a piszącemu te słowa jako muzealnikiem w szczególności, stwarzało to dodatkowe możliwości poznawcze w zakresie zastosowanych technik wystawienniczych i form narracji o przeszłości.

Robert Hasselbusch

Feliks Mostowicz, *Przerwa w pracy*, Kazachstan 1969,
72,5x99 cm, olej, płótno, MN M.542